

Téma 5. Vyučovací metody a formy

Studijní literatura:

- Kalhous, Z. – Obst, O. Školní didaktika, Olomouc: UP, 2001.
- Mojžíšek, L. Vyučovací metody. Praha: SPN, 1977.
- Ouroda, S. Oborová didaktika. Brno: MZLU, 2000.
- Silberman, M. 101 metod pro aktivní výcvik a vyučování. Praha: Portál, 1997.
- Skalková, J. Obecná didaktika. Praha: ISV, 1999.
- Vrána, S. Učebné metody. Praha: Dědictví Komenského, 1938.

Vymezení vyučovacích metod

- Vyučovací metodou rozumíme postup učitele a žáků při plnění cílů výuky.
- Podle různých kritérií dělí autoři (například S. Vrána, J. Maňák, L. Mojžíšek) vyučovací metody do více skupin.
- Za základní dělení procesuálních metod je možno považovat jejich členění na:
 - metody plnění cílů výuky a
 - metody ověřování splnění cílů výuky (diagnostické metody).

A) Rozdělení vyučových metod podle zdroje poznání a typu poznatku

1. Metody slovní

- **monologické** (přednášení, vyprávění, popisování, vysvětlování)
- dialogické (rozhovor, diskuse, dramatizace)
- **metody písemných prací** (písemná cvičení, kompozice)
- **metody práce s textem** (čtení textu s výkladem, samostatná četba žáků)

2. Metody přímé zkušenosti

- **metody ilustrace** (pozorování předmětů, jevů, předvádění učebních pomůcek)
- **metody demonstrace** (předvádění postojů, hmatů, úkonů)
- **metody exkurze**
- **metody samostatné práce žáků** (laboratorní práce, pracovní činnosti v dílnách, práce na pozemku, domácí úkoly)

B. Rozdělení výukových metod podle fází edukačního procesu

- **expoziční metody** (sledují u žáků vytvoření požadovaných vědomostí a dovedností -např. metoda rozhovoru, čtení textu s výkladem)
- **fixační metody** (sledují upevnění získaných znalostí opakováním a procvičováním. Např. metoda rozhovoru, metoda písemných cvičení, metoda pozorování předmětů a jevů ...)
- **kontrolní metody** (usilují o kontrolu, zda žáci studují, zda správně pochopili učivo, zda jsou schopni aplikovat vědomosti apod. Patří sem zejména metody diagnostické).
- **motivační metody** (při jejich využití je ve výuce sledována zejména motivace žáků k učení. Časté je jejich použití zejména na počátku výuky daného vyučovacího předmětu, na počátku každého tématického celku a na počátku, ale i v průběhu, každé vyučovací jednotky).

C. Rozdělení výukových metod podle myšlenkových operací (logické metody)

- **analytická metoda**
- **syntetická metoda**
- **vývojová (genetická) metoda**
- **induktivní metoda**
- **deduktivní metoda**
- **dogmatická metoda .**

D. Rozdělení výukových metod podle aktivizace

- **Aktivizační metody** (tj. metody podle organizace práce žáků). Důraz je při nich kladený na samostatnou práci žáků:
- **hry** (jako metoda výuky - křížovky, přesmyčky, pexeso, otázková hra aj.)
- **diskusní metody** (brainstorming, Philips 66 a pod.)
- **inscenační metody** (jednoduchá inscenace, mnohostranné hraní úloh)
situační metody (metody rozboru situace, metoda konfliktní situace, metoda postupného seznamování se situací, metoda incidentu)
- **programované vyučování** (programy lineární, programy větvené, programy smíšené)
- **problémové vyučování** (přednášky s prvky problémové výuky, heuristický rozhovor, samostatné práce žáků).

Přehled některých metod vhodných pro středoškolské učitele

- Metody slovní
- Metody práce s knihou
- Metody přímé zkušenosti
- Metody samostatné práce žáků

Přednáška

- Přednáška by se měla vyznačovat tím, že v ní jsou v logickém sledu analyzovány věci, jevy, procesy, události. Jsou vysvětlovány vztahy, příčiny. zdůvodňovány postupy apod. Už z toho vyplývá, že přednášení je náročné na rozumové vnímání, že vedle znalostí faktů vyžaduje jejich vysvětlení, zdůvodnění. V souvislosti s používáním přednášek na střední škole někdy vystupují odpůrci této metody s některými otázkami a protiargumenty:

- - *Je přednášení vhodnou metodou výuky na střední škole?*

- - *Není příliš abstraktní?*

- - *Nevede přednáška k pasivitě žáků střední školy ?*

- To jsou časté otázky, z nichž bývají odvozovány argumenty pro zařazení přednášek do výuky. Podle tvrzení pedagogů však :

- - k pasivitě nemusí vést, zvláště má-li prvky problémové výuky

- (problémové situace řeší přednášející sám a žáci se učí algoritmu řešení problémů).

- - abstraktní nemusí být pro žáky za předpokladu, že učitel bude navazovat na

- metody stávající znalosti pojmů a neznámé výrazy vysvětlí.

- - použití přednášky na střední škole má svoje opodstatnění i v tom, že mnozí

- absolventi budou studovat na vysokých školách, kde přednášení je samozřejmostí.

- Dále pak schopnost vnímat přednášení a chápat jeho obsah je předpokladem pro účinnou výchovu prostřednictvím masových komunikačních prostředků. kde zvláště

- cenné mohou být zvláště populárně vědecké přednášky.

Struktura přednášky

- - úvod
- - hlavní část
- - závěr.

■ **Úvod přednášky** - má mít zejména motivační charakter. Má žáky informovat o struktuře přednášky a jejích cílech. Má získat jejich zájem o vyslechnutí přednášky. Učitel nebo lektor někdy zahajuje přednášení stereotypně. Není to správné, protože by měl zohlednit některý důležitý faktor a tím ukázat svůj vlastní zájem na výsledcích přednášky.

■ **Hlavní část přednášky** - znamená rozvedení tématu stanoveného v úvodu. Vysvětlování a zdůvodňování dílčích faktů, postupů, norem, číselných údajů.

■ Je vhodné hledat a uvádět nová fakta k problémům již známým.

■ Číselné údaje, pokud je to možné, raději vyjadřovat příměry.

■ Každá podkapitola přednášky by měla být shrnutá.

■ **Závěr přednášky** - obsahuje shrnutí podstatných myšlenek z hlavní části a zobecnění základních poznatků. Velmi vhodné jsou závěry pro praktickou činnost, které z přednášení vyplynou.

■ Je vhodné žákům napsat na tabuli strukturu obsahu přednášky.

Vyprávění

- Metoda vyprávění je už méně náročná na racionální fakta než přednáška. Charakterické je naopak svým emotivním zaměřením, tím, že probouzí u žáků názorné prožitky, že umožňuje vývoj reprodukční fantazie.
- Tato metoda je velmi vhodná pro předání poznatků ze zkušeností učitele, učiva historického charakteru, ale i při popisu života a významu práce odborníků v určitém oboru, vyprávění o pozorování života zvířat aj. Dějovost, emoční složka vyprávění jsou výraznými podněty ve výuce a efektivita je vysoká. Vyprávění může být i relaxačním prvkem výuky vedené metodami zaměřenými na rozvíjení rozumových schopností.
- Technikami vyprávění jsou:
 - dramatizace děje,
 - názornost představ
 - sugestivnost.

Rozhovor (dialog)

- Základem rozhovoru je **otázka** učitele, která nutí žáky k přemýšlení. Využívá se stávajících vědomostí, které jsou nově kombinované a vznikají relativně nové souvislosti. Chybí však moment nové smyslové zkušenosti žáka.
- Požadavkem při použití této metody je, aby otázky byly stanoveny jednoznačně, lépe stručnou formou, jazykově správně a aby byl zachovaný jejich logický sled podle logiky odborného obsahu (spjatost otázky s otázkou předchozí).
- Rozhovor je metodou náročnou - vyhovuje zejména bystrým žákům (pro žáky intelektuálně pomalé je nátlakovou metodou).
- **Výhody:**
- Sociálně výchovný význam metody rozhovoru je v tom, že učí žáky reakcím na slovní podněty.
- **Nevýhody:**
- Jednostranné používání této metody vede k verbálním znalostem žáků.

Metody práce s knihou (textem)

- Jsou významnou součástí **informatické výchovy**

- **1. Čtení textu s výkladem**

- Učitel v přípravě na vyučování rozdělí studovaný text na dílčí části I ucelenější povahy. Připraví si vysvětlení neznámých výrazů a promyslí organizaci zadání úkolů pro četbu žáků a ověřování jejich výkonů.

- Žáci čtou zadané úseky textu a dělají výklad přečteného tak, jak si je zapamatovali a pochopili. Po četbě je potřeba obsah výuky *shrnout* a provést zápis (i zde je možné využít k této činnosti žáky).

- Čtení textu s výkladem je cestou k samostatné četbě žáků.

- **2. Samostatná četba žáků**

- Učitel žákům zadá samostatné studium odstavce, pak článku až nakonec např. celé knihy. Cílem této informatické výchovy je naučit žáky vyhledávat literární prameny, získávat přehledy o literatuře z oboru jejich profesní přípravy, kriticky hodnotit texty, zpracovávat výpisky z literárních pramenů, zobecňovat získávané poznatky a umět je promítat do praxe.

- Přeceňování významu metod práce s knihou může vyústit k verbalismu, avšak nedocenění těchto metod může být příčinou neschopnosti žáka autodidakce (samoučení).

Metody přímé zkušenosti

- - ilustrace
- - demonstrace
- - instruktáž
- - exkurze

Ilustrace

- Je to předvádění učebních pomůcek (obrazů, modelů, skutečných předmětů aj.). Plní funkci názornosti ve výuce. Didaktická hodnota učebních pomůcek je v tom, že se jimi zprostředkované poznatky dostávají přímo do sekundární (střednědobé) paměti.
- Požadavkem je, aby projekce učebních pomůcek byla ve shodě s cíli výuky (při požadavcích na analýzu objektů by měly být učební pomůcky projektované pro levou hemisféru Pro celostní vnímání naopak pro hemisféru pravou).

Demonstrace

- Je to metoda přímé zkušenosti, při které žák pozoruje ukázky postojů, hmatů, pohybů.
- Většinou je spojována s vysvětlováním požadavků na uváděné činnosti. Pokud je spojována s nácvikem pozorovaných činností, mluvíme o metodě instruktáže.

Instruktaž

- **1. Úvodní instruktaž**, která předchází vlastní práci žáků obsahuje
 - prověrku teoretických znalostí žáků
 - - motivaci k výcviku (objasnění cíle výuky)
 - - názorné předvedení činnosti učitelem (postoje, úkony, operace).

Doporučuje se předvedení vcelku a v běžném tempu. Potom členit činnost na části a provádět ji ve zpomaleném tempu, aby žáci mohli dobře vnímat. Předváděnou činnost slovně komentovat. V závěru předvádění činnosti zvolit běžné pracovní tempo a činnost předvést vcelku.

Exkurze

Někdy bývá také uváděna jako organizační forma vyučování.

- Exkurzi můžeme rozdělit na několik částí:
- 1. **Přípravná část** - zahrnuje přípravu učitele a přípravu žáků na exkurzi. Učitel by měl především znát podmínky pracoviště, kam žáky na exkurzi přivede. Promyslet musí organizaci exkurze a přípravu žáků na exkurzi. Přípravu žáků řeší sdělením organizačních záležitostí o exkurzi (datum, místo exkurze, čas a místo odjezdu, pracovní vybavení, doba příjezdu zpět), opakování učiva vztahující se k předmětu exkurze a stanovení úkolů, které budou na exkurzi plnit. Podá žákům informace, jak bude následně využito výsledků exkurze.
- 2. Na místě **realizace exkurze**.
Průvodce (příp. učitel) zajistí pro žáky úvodní informace a upozorní je na bezpečnostní předpisy. Učitel vymezení žákům plán postupu při plnění úkolů
- 3. **Využití výsledků** ve výuce
Forma tohoto využití závisí na druhu poznatků z exkurze, na jejich významu pro další studium či pro praxi absolventa. Závisí na možnostech učitele. Může to být forma referátů žáků, zpracování panelů vzorků, klasická písemná práce apod.

Diskusní metody

- Diskuse je dialogem mezi všemi žáky ve skupině, který řídí učitel nebo pověřený žák. Kromě vyučovacích cílů jsou plněny i cíle formativní, tj.
- -žáci se učí argumentovat, obhajovat svoje názory i proti oponentům.

Některé diskusní metody

- - brainstorming
- - Phillips 66

Brainstorming ("bouření mozků," "burza nápadů")

- Tato metoda je vhodná pro menší skupiny žáků (5 -12) Větší využití má při výuce dospělých. Pro zdárný průběh je doporučováno vyloučení extrémních, konfliktních typů.
- **Principy brainstormingu:**
 - 1. Princip úplné volnosti nápadů (každý může k danému tématu vyjadřovat svoje názory bez jakéhokoliv omezení)
 - 2. Princip produkce kvantity před kvalitou (cílem je získat, co nejvíce nápadů bez ohledu na jejich kvalitu. Ve velkém množství se několik originálních řešení může vyskytnout)
 - 3. Princip ztráty autorského práva nápadu a to z důvodu, že nápadů na řešení bylo řečeno mnoho a každý z nich byl ovlivňovaný nápady předchozími
 - 4. Princip zákazu kritizování (učitel předem upozorní na to, že v diskusi nikdo nesmí zpochybnit nebo zesměšnit jakýkoli nápad kohokoliv z diskutujících). K diskusi touto metodou nejsou žáci nijakým způsobem po odborné stránce připravováni.

Phillips 66

- Autor této metody, Donald Phillips, doporučil rozdělení účastníků do skupin, které řeší zadaný problém v konkrétním časovém intervalu.
- Je to v podstatě použití metody brainstormingu aplikací na větší počet žáků. Učitel rozdělí žáky na skupinky po šesti (1 vedoucí a 5 členů skupiny). Pak jim, nejlépe slovně, prezentuje problém, který má být řešený. Postupovat může tak, že problém prezentuje jen vedoucím skupin a ti pak informují svoje členy nebo informuje celý kolektiv.
- Po uvedení problému nastává 6 minut diskuse o jeho řešení ve skupinách. Odtud je část názvu metody (6 lidí, 6 minut). Po šesti minutách vedoucí skupin, nebo jimi pověřeni referenti, se shromáždí kolem "kulatého stolu", ostatní členové jsou také přítomni, ale jen sledují diskusi za "kulatým stolem".
- Diskusi vede učitel. Vedoucí týmů přednesou názory svých skupin na řešení. Po přednesení posledního názoru dělá teprve učitel závěr. Nemůže-li udělat závěr, organizuje druhé kolo řešení.
- Kromě slovního vyjádření vedoucích skupin může učitel požadovat i písemnou formulaci řešení (aby vedoucí skupiny při diskusi nemohl upravit řešení skupiny po vyslechnutí ostatních).

Nevýhoda:

- - krátký časový limit na řešení problémů, který neumožňuje řešit problémy složitější.

ORGANIZAČNÍ FORMY VYUČOVÁNÍ

Studijní literatura:

- Kalhous, Z. – Obst, O. Školní didaktika, Olomouc: UP, 2001.
- Ouroda, S. Oborová didaktika. Brno: MZLU, 2000.
- Skalková, J. Obecná didaktika. Praha: ISV, 1999.

Vymezení vyučovacích forem

- Pojem "organizační forma" znamená určité uspořádání obsahu výuky a postupu při výuce.

- Podle způsobu organizace výuky rozlišujeme tyto organizační formy:

- - vyučovací hodina.

- - praktické vyučování (např. učební praxe, odborná praxe, odborný výcvik, praktická cvičení předmětová).

- - exkurze

- - konzultace ve studiu při zaměstnání

- - samostatné práce žáků.

Vyučovací hodina

- Je nejčastější organizační formou teoretické výuky. Podle cílů výuky se vyčleňuje několik "typů" vyučovacích hodin např.:
- - expoziční typ (převládá výklad učiva),
- - fixační typ, ve kterém je usilováno o upevnění znalostí žáků,
- - aplikační typ (převládá aplikace vědomostí)
- - motivační typ (např. úvodní hodiny)
- - hodina hodnocení znalostí žáků.

Smíšená (kombinovaná) vyučovací hodina

Rozčleněním této vyučovací jednotky na dílčí úseky lze získat její strukturu:

- a) úvodní část - trvá asi 2 minuty.
- b) opakování učiva - trvá podle konkrétních cílů 5 až 10 minut.
- c) kontrola domácího úkolu - trvá asi 2 minuty.
- d) úvod do nového učiva část – může trvat 2 až 5 minut.
- e) výklad nového učiva - obvykle trvá 20 až 35 minut (podle času věnovanému na ostatní části vyučovací hodiny).
- f) opakování a procvičování nového učiva - může trvat 3 až 5 minut.
- g) ověření splnění cíle výuky – optimálně by měla trvat okolo 5 minut.
- h) zadání domácího úkolu - asi v průběhu 1 minuty, některé úkoly jsou z hlediska zadání časově náročnější.
- i) závěr vyučovací hodiny.

KLADY SMÍŠENÉ HODINY:

- - opírá se o pevný řád výukové činnosti
- - umožňuje využívání moderních didaktických prostředků a racionální využívání učební doby
- - každý žák je plně pod cílevědomým a pedagogicky odůvodněným působením učitele
- - vytváří vhodné podmínky pro ověřování plnění cílů výuky.

Exkurze

- Někteří pedagogičtí odborníci považují exkurzi za organizační formu vyučování, která obsahuje jako hlavní metodu pozorování objektů. Podle didaktické funkce je možno exkurzi rozdělit na:
 - - předběžnou a
 - - závěrečnou.

Konzultace při zaměstnání

Cílem této organizační formy je řídit a usměrňovat individuální studium. Náplní konzultací by mělo hlavně být:

- - vysvětlování náročných úseků učiva
- - kontrola a hodnocení stupně osvojení učiva žáky.

Konzultace by měla zachovávat určitou strukturu:

- 1. řešení organizačních záležitostí
- 2. kontrola a opakování učiva z předcházející konzultace
- 3. výklad , rozšiřování a prohlubování učiva
- 4. vymezení učiva, které bude předmětem následující konzultace
- 5. závěr konzultace.

Samostatná práce žáků

■ Formy samostatné práce žáků:

- - samostatná práce v teoretickém vyučování (s knihou, textem, písemné práce)
- - samostatná práce v praktickém vyučování (etapy nácviku dovednosti)
- - domácí úkoly žáků) usnadňují žákům utřídění učiva, upevnění učiva, zdokonalení aplikačních schopností).

■ Druhy domácích úkolů:

- - písemné
- - grafické, kresebné
- - studijní - zadávání opakování učiva nově učeného, ale i staršího.
- - modelové
- - sbírky, atlasy, herbáře.

■ Význam:

- je zde plně respektována zásada individuálního tempa žáka při učení.

Zájmová činnost žáků

Slouží především k uspokojování a rozvíjení jejich individuálních potřeb a zájmů. Výrazně přispívá k odkrývání a formování talentů, utváření schopností, dovedností, praktických zkušeností. Vztah zájmových

Plní funkce:

- kompenzační
- integrační

Oblasti zájmové činnosti:

- společensko vědní
- esteticko výchovná
- tělovýchovná oblast
- turistika a branná výchova
- přírodovědná oblast
- technická oblast.

Za nejvíce významnou pro pedagogickou praxi bývá považována školou organizovaná zájmová činnost v podobě zájmových kroužků.

Zájmové kroužky

Mohou být realizované ve škole, domovech mládeže, ve školních družinách a klubech, ve střediscích pro volný čas.

- vzdělávací cíl: rozšíření a prohloubení znalostí žáků v oboru. Tyto změny se týkají jak odborné složky profilu absolventa, tak slovesně všeobecně vzdělávací.

- výchovný cíl: rozvíjení zájmů žáků jako motivačního faktoru.

Realizují se na základě těchto předpokladů:

- zájem žáků a dobrovolnost při plnění úkolů v kroužku
- zájem o vedení kroužku a zkušenosti učitele (zejména praktické)Ž
- odpovídající vybavení pro činnost kroužku
- vypracovaný a schválený plán práce kroužku. Plán by měl být vypracovaný na školní rok a rozepsaný do jednotlivých schůze
- promyšlená propagace činnosti kroužku a využití výsledků kroužku (organizace výstav, soutěží, spolupráce s odbornými organizacemi aj.)